

УДК 930.2:321.6](477) «1920/1930»

*Марина Старченко
(Переяслав-Хмельницький)*

НАДЗВИЧАЙНІ ОРГАНИ, ЦЕНзуРА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-1930-х РР.: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розкривається процес становлення карально-репресивної системи на теренах Радянської України в 1920-1930-х рр.

Ключові слова: карально-репресивні органи, диктатура, Радянська Україна, репресії, терор.

У сучасних умовах загострення кризових явищ в європейських країнах, посилення насильницьких екстремістських сил в азіатському регіоні питання відстоювання демократичних цінностей має велику актуальність. Окрім того, відстоювання гуманістичних, демократичних цінностей має базуватися на знанні історичного досвіду, аналізі минулих етапів соціально-політичного розвитку держав і народів. Неоціненні уроки для нашого сьогодення надає вітчизняна історія, зокрема політичні зміни і соціальні процеси, які відбулися в Радянській Україні в 1920-1930-і рр.

Як відзначає дослідниця О.О. Федотова, в умовах становлення тоталітарної держави відбувається оформлення ідеологічної цензури в Радянській Україні, яка вивчала класовий підхід щодо визначення цінності інформації в будь-яких сферах життя; пресинг офіційної ідеологічної лінії; боротьба з політичними опонентами державного устрою. Саме тому впродовж років існування радянської системи в полі зору органів цензури знаходилися видавничі та поліграфічні підприємства, засоби масової інформації, бібліотечні й архівні установи, наукові інституції, культурні організації тощо [1].

Отже, радянська цензура слугувала своєрідним ідеологічним каральним органом тоталітарного режиму, наслідки роботи якого виходили за рамки інтелектуального дискурсу і становили реальну загрозу професійній діяльності і життю носіїв шкідливих для системи ідей.

Система партійно-державної диктатури, окрім ідеологічного контролю, включала Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (ВУЧК) і її відділи в губерніях і військові частини (окремий корпус ВУЧК), які були головними провідниками політики, спрямованої на придушення, в тому числі засобами терору, будь-якого опору політичному режиму.

Окрім того, як вважає І.С. Познякова, в свою чергу надзвичайні органи надавали органам цензури суттєву допомогу, особливо, на стадії наступного контролю. У 1920-х рр. органи державної безпеки, перевіряючи роботу цензорів Головліту та конфісковуючи дозволені ним твори, виконували по суті надцензорні функції [2].

Відомо, що в радянській історіографії тема репресивних органів розглядалася однобічно, з класових позицій, під кутом зору захисту інтересів радянської влади від контрреволюційних та ворожих елементів. Як справедливо відзначає В.П. Яремчук, «радянські історики рефлексували над історіописанням в УРСР винятково через ідеологічну призму. Вважалося, що українська радянська історіографія на шляху безперервного і безпроблемного поступу, і повсякчас демонструвала свою беззаперечну перевагу над дослідженнями з історії України в не комуністичному світі» [3]. Хоча в другій половині 1950-х – на поч. 1970-х рр. відбулося часткове руйнування міфу про видатну роль Й. Сталіна в українській історії та переломне «соціалістичне будівництво» в Україні [4].

Дослідження з карально-репресивної проблематики активізувалися напередодні і після розпаду Радянського Союзу. Йдеться насамперед про діяльність карально-репресивних органів, яка «особливо активізувалася» в умовах становлення і зміцнення сталінського тоталітарного режиму. Репресії, як один із основних напрямків діяльності каральних органів сталінського різновиду тоталітаризму, протягом десятиріч піддавалися серйозному і досить глибокому

вивченню, насамперед, західними істориками і політологами. Серед них варто згадати роботи С. Коєна, Л. Беладі, Т. Крауса, Е. Канетті, Р. Конквеста, Р. Слассера, Р. Такера, Б. Рассела, Р. Пайпса, Ф. Хайєка, Я. Грея та ін. Особливо варто виділити фундаментальну монографію Р. Конквеста «Великий терор», присвячену масовим репресіям в Радянському Союзі, що спирається на значний фактичний матеріал [5].

Значний інтерес для розуміння вседержавного режиму репресій і терору і його проявів в Україні становить монографічне дослідження Г. Костюка «Сталінізм в Україні: (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника», написане в 1950-х роках, а в 1960 р. вийшло у світ англійською мовою у трьох видавництвах. Через 40 років після написання, у 1995 р., на батьківщині з'явився переклад українською мовою колишнього в'язня сталінських концтаборів. У книзі висвітлюється боротьба «двох течій» у КП(б)У в 30-х роках, переслідування історичної школи М. Грушевського, самогубство М. Скрипника та П. Любченка, падіння П. Постишева, «викриття» так званих підпільних антирадянських організацій. Великий терор в Україні, діяльність репресивних органів дослідник розглядає у взаємозв'язку з сталінськими «перетвореннями» в економіці, соціальній сфері та культурі. Г. Костюк сам застерігає, що в його праці є ціла низка гіпотетичних думок і припущень. Тепер, коли відкриті таємні архіви НКВС - КДБ, є можливість всебічно перевірити їх, підтвердити або заперечити. І ця робота вже частково виконана дослідниками Ю. Шаповалом та В. Пристайком, про що мова йтиме нижче.

Отже, книга Г. Костюка, яка була написана в умовах «холодної війни», коли на Заході нерідко вчені за відсутністю документальної бази подавали абстрактні міркування або заідеологізовані оцінки з приводу тих чи інших проблем радянської історії 20-х - 30-х рр., одна з перших об'єктивно розкриває регіональну і місцеву специфіку процесів, котрі проходили в Україні в умовах тоталітаризму.

Історичні передумови, джерела й особливості виникнення, а також першопочаткові форми (спроби) укорінення сталінського тоталітарного способу соціальної організації розкриваються в роботах лідерів і вождів революції, які з часом були винищені як «вороги народу» за стандартними для тих часів звинуваченнями. Щоправда, в цих роботах про можливість трансформації політики сталінського типу в тоталітаризм говориться з позицій включеності в наявну історичну реальність, не достатньо рефлексованим піднесенням над обставинами, нерідко з суб'єктивним баченням місця і ролі власної особистості в них, а також особистості «вождя» – Й.Сталіна [6].

Серед сучасних російськомовних дослідників сталінських репресивних органів і тоталітарного суспільства варто назвати, насамперед, імена Ю. Афанасьєва, А. Бутенка, Д. Волкогокова, М. Васецького, Л. Гордона, М. Гефтера, Е. Клопова, О. Лациса, Р. Медведєва, О. Ципка. Означені автори заклали основи розуміння сталінізму як тоталітаризму репресивного типу, описали й проінтерпретували його вияви в економічній, політичній та соціальній сферах, в галузі культури, науки та освіти, в системі національних відносин, в міжнародному робітничому русі, в ідеології, в партії, в галузі практичної політики [7]. Наприклад, у статті А.П. Бутенка «Про соціально-класову природу сталінської влади» відзначається, що Й.В. Сталін і його оточення підтримували політичну стабільність у країні при допомозі страху і обману, а також «масових репресій та беззаконня» [8].

Подібні сюжети (вияви тоталітаризму сталінського типу в різноманітних сферах суспільного життя) пронизують тематичні збірники наукових та науково-публіцистичних статей, матеріали наукових симпозіумів та конференцій, присвячених осягненню цієї проблематики [9].

Більш глибокому розумінню участі каральних органів у масових репресіях допомагають праці, присвячені зародженню сталінізму, формуванню тоталітарного радянського режиму. Серед них, насамперед, необхідно назвати роботи Ю.С. Борисова, Г.А. Бордюгова, В.О. Козлова, М.М. Маслової, З.І. Файнбурга, О.В. Хлевнюка та ін. В них відображено широку панораму суспільно-політичних подій 20-х 30-х рр., наукові версії того, чому саме сталінська політична стратегія взяла верх над іншими, якою ціною обійшлося встановлення режиму

особистої влади Й.В. Сталіна. Одночасно друком вийшли серії кількох збірників статей, в яких аналізується феномен сталінізму і тоталітарного більшовицького режиму. Аналізу та з'ясуванню сутності цього феномена, розумінню багатьох механізмів сталінської тиранії слугують публікації праць політичних противників Й.В. Сталіна – Л.Д. Троцького, М.І. Бухаріна, Х.І. Раковського, М.М. Рютіна, Ф.Ф. Розкольниковою та ін.

В українській історичній науці події другої половини 1920-х -30-х років, особливо масові репресії проти інтелігенції в цей період та місце і роль в них каральних органів, ще не знайшли достатнього наукового осмислення. Незважаючи на значний обсяг публікацій, сьогодні зроблено лише перші спроби аналізу цієї проблематики. Це, зокрема, наукові розвідки М.В. Даниленка, С.С. Діброва, Г.В. Касьянова, В.Г. Кременя, С.В. Кульчицького, І.Ф. Кураса, В.І. Марочки, Л.П. Нагорної, М.І. Панчука, Н.М. Сапуна, Ю.І. Шаповала, В.М. Ткаченка та ін [10].

Наприклад, у праці В. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка [11] у розділі «Репресивна практика тоталітаризму щодо України» розкриваються «логіка» та механізм терору, основні складові елементи репресивного апарату антинародного режиму. До них автори відносять: а) вождя та його найближче оточення, які відігравали роль системоутворюючого ядра, змістового і керівного центру репресивного апарату; б) партійно-бюрократичний апарат, що був опорною системою, провідником тоталітарно-репресивної політики; в) силові структури держави та каральні органи (армія, НКВС, прокуратура, суди, трибунали, ЦК, ДПУ, Гулаг та ін.); г) система ідеологічно-пропагандистського визиску, яка включала широку мережу структур і набирала сили й ефективності разом з поглибленням тоталітарно-репресивного режиму; д) допоміжні елементи репресивного апарату - система інформаторів, інспіровані та спонтанні виступи одурманених пропагандою громадян і трудових колективів з «гнівним осудом» «ворогів народу» тощо [12].

Певне значення для вивчення діяльності репресивних органів мали видання протягом 1989-1991 рр. довідково-документальних матеріалів з багатьох сфабрикованих справ. Частину цих матеріалів вміщено в книзі за редакцією академіка О.М.Яковлева «Реабилітація. Политические процессы 30-50-х годов» (М., 1991. – 461 с).

Були введені в науковий обіг архівні матеріали, що характеризують чисельність жертв сталінських політичних репресій, статистичні дані про депортації, документи, які тривалий час були недоступними для аналізу. З'явилися наукові розвідки про діячів, із числою допомогою Сталін чинив злочини (Г.Г.Ягода, М.І.Єшов, Л.П.Берія, В.С.Абакумов, В.А.Балицький та ін.).

Вагомий внесок у вивчення проблеми більшовицької державності зробили зарубіжні дослідники (Р. Такер, А. Улам, Б. Суварін, Л. Шапіро, С. Коен, М. Левін, Ж.Ж. Марі, А. Авторханов та ін.), праці яких з'явилися у російських перекладах, а також українознавці (В. Гришко, Т. Гунчак, Д. Соловей, І. Майстренко, В. Голуб, О. Калинник, І. Кошевілець, В. Плющ та ін.), яких довгий час у колишньому СРСР таврували як «фальсифікаторів». Зрозуміло, що не всі дослідження містять однозначно прийняті твердження. Багато з них потребують уточнення, зважаючи на чисельні факти, що сьогодні стали відомі із раніше закритих архівних фондів. І все ж, не слід девальвувати цінність зарубіжних досліджень. Адже багато з того, до чого історики колишнього СРСР пробивалися десятиріччями крізь цензурні та ідеологічні перешкоди, неупередженими фахівцями з інших країн вже було осмислено. Це, зокрема, стосується уже згадуваної праці Р. Конквеста «Великий терор», що вийшла друком на заході у 1968 році, а в колишньому СРСР побачила світ лише у 1989-1990 рр. У 1993 р. українською мовою було видано іншу його відому працю – «Жнива скорботи».

У 1994 р. в Нью-Йорку вийшла велика монографія Шейла Фітцпатрика «Сталінське селянство. Опір і виживання російського села після колективізації». Дослідник робить загальний висновок, з яким можна погодитися, що в 30-ті роки в результаті силових заходів НКВС виступи селян проти колективізації були надзвичайно рідким явищем [13]. До цього слід додати, що в Україні подавленню опору селян сприяли ще й голодомор 1932-33 рр. та масові депортації селян.

Демографічні втрати України в результаті голодоморів, репресивної діяльності ДПУ,

вплив соціальних і політичних змін в Україні на розвиток національної свідомості українців у ХХ ст. розглядаються у монографії Б.Кравченка [14], яка у перекладі з англійської на українську мову вийшла в світ у 1997 р.

Отже, дослідники значно розширили поняття «репресивного апарату», чітко визначили його структурні елементи, розкрили основні прояви механізму насильства в Україні, форми реалізації репресивної політики щодо різних верств населення: інтелігенції, робітників, селян.

Разом з тим, ця книга не є історичною в традиційному розумінні цього слова. По суті, вона стала результатом пошуків історіографічного підходу до розуміння проблеми національного самовизначення українського народу, тих трагічних сторінок історії, які були на його шляху до утворення незалежної України.

Певним внеском в аналіз цієї проблематики слід вважати дослідження С.І. Білоконя, А.З. Барабольшенка, В.С. Брюховецького, І.П. Дзюби, М.Г. Жулинського, В.С. Ковалю, А.І. Білодіда, Ю.В. Сиволоба, П.Т. Тронька, що розкривають фабрикування ВУЧК-ДПУ справ і процесів, спрямованих на знищення діячів літератури, науки, культури, освіти, підготовку відомих репресивних акцій проти «Спілки визволення України», «Українського національного центру» та ін. [15].

У роботах С.С. Діброви, М.І. Панчука, В.М. Савцова, Е.І. Логвина вивчаються репресії проти інтелігенції, що проходили під гаслом боротьби проти «націонал-ухильників», згорання політики українізації, розгрому науково-педагогічних кадрів, діячів культури тощо.

Багатий інформативний матеріал щодо трагічних наслідків утвердження сталінського терористичного способу соціальної організації в Україні, свідчення і факти своєрідного геноциду, який чинили репресивні органи проти українства як етносу, здійсненого в цей драматичний період історії, містять публікації колишніх політв'язнів, біженців з України в довоєнні і післявоєнні часи, «дисидентів», дружин та дітей репресованих. Здебільшого опубліковані за кордоном, вони можуть розглядатися як живе свідчення доби злочинів сталінізму, як соціальне джерело болю за ті втрати, які випали на долю нашого народу [16].

Важливе місце у вивченні репресивної сутності тоталітарного суспільства в Україні посідають дослідження Г.В. Касьянова, М.І. Панчука, Р.Я. Пирога, Ф.М. Рудича, Ю.І. Римаренка, А.С. Рубльова, Л.І. Ткачової, В.П. Шевчука та ін. Ці дослідження на значному фактологічному матеріалі розкривають каральні акції органів ВУЧК, що обрушилися на вчених і наукову інтелігенцію, на Всеукраїнську академію наук і суспільні та професійні організації інженерно-технічної та наукової інтелігенції, в т.ч. УТОРНІТСО, Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. Частково досліджено розправу з науковими школами видатних українських вчених – академіків М.С. Грушевського, М.П. Василенка, С.А. Єфремова, М.І. Яворського.

За останні роки значний розвиток отримала така форма вивчення минулого, як історична персоналістика 20-х – 30-х рр. Вона відтворює політичні біографії відомих державних, партійних, наукових і військових діячів, членів уряду, керівників окремих регіонів або галузей, репресованих у другій половині 30-х рр. Серед авторів науково-біографічних робіт, які досліджують різні аспекти діяльності ДПУ, конкретні судові процеси, слід назвати праці, що базуються на архівних джерелах, Є.Г. Адельгейма, П.П. Бачинського, В.С. Брюховецького, В.М. Волковинського, Ю.М. Гамрецького, С.С. Діброви, М.Ф. Дмитренко, В.В. Левицького, В.Ю. Мельниченка, Р.Г. Симоненка, А. Селецького, І.Г. Біласа, Д.В. Табачника, Ю.І. Шаповала та ін. [17].

У згаданій монографії Ю.І. Шаповала розкриваються трагічні моменти біографій Сергія Єфремова, Павла Христюка, Михайла Слабченка, Олександра Шумського, Михайла Волобуєва, Миколи Скрипника на основі документальних матеріалів із недоступних раніше архівів, насамперед партійних, а також ДПУ - НКВС -КДБ. Автор книги прагнув відповісти на питання: якими були ідеали тих, хто кидав виклик тоталітаризму і став його жертвою, і чим керувалися ті, хто слугував репресивному режимові.

У 90-ті роки з'явилося чимало публікацій про процес «Спілки Визволення України» («СВУ»), осіб, котрих було засуджено у цій справі. Авторам публікацій удалося, насамперед, «поправити» стару офіційну версію, за якою ніхто не постраждав даремно і всі 45 представників

інтелігенції України були засуджені обґрунтовано.

У 1995 році вийшло спеціальне науково-документальне видання, присвячене справі «Спілка Визволення України» авторів В.І. Пристайка та Ю.І. Шаповала [18].

У першій половині 90-х років з'явилася серія наукових публікацій про М.С. Грушевського – видатного українського політика і вченого. Це, зокрема, праці Я. Малика, Р.Я. Пирога, Ю.І. Шаповала і В. Пристайка та ін. Через призму висвітлення життя і діяльності М.С. Грушевського у 1924-1934 рр., його особистої катастрофи, дослідники розкривають політичну історію України 1920-х – 30-х рр. у контексті державного терору ДПУ-НКВС, спрямованого проти української інтелігенції.

Масовим репресіям в регіонах України присвячені статті Я.Р. Ковальця, А.Б. Коваленка, В.Н. Ростального, Є.М. Садового, В.В. Ткаченка, які обрали темою для вивчення окремі репресивні акції, проведені в різних регіонах республіки, спрямовані проти українського народу, зокрема, проти інтелігенції.

Серед безумовних досягнень української історіографії слід назвати ряд тематичних збірників і науково-біографічних нарисів, підготовлених авторськими колективами вчених інституту національних відносин і політології Національної академії наук України за редакцією І.Ф. Кураса, Ф.М. Рудича, Ю.І. Шаповала та ін. дослідників. У них основна увага приділяється проблемі впливу сталінізму на суспільно-політичне життя України, розкриваються причини масових репресій в республіці. Вийшли вузівські тематичні збірники, в яких розглядаються проблеми діяльності репресивних органів.

Помітним явищем у вивченні даної проблеми є публікації філософів, політологів, правознавців, культурологів, зокрема, І.В. Бичка, Є.І. Головахи, О.М. Мироненка, В.Ф. Солдатенка, Ю.С. Шемшученка та ін. В центрі уваги цих авторів знаходиться економічний, ідеологічний і соціокультурний зміст сталінізму та його репресивних органів, наслідки втручання адміністративно-бюрократичного апарату у всі сфери життя суспільства. В цих роботах глибоко розроблено питання про причини і хід формування сталінського типу держави в Україні, наслідки «ідеологічної боротьби» в досліджуваній період, справжні мотиви розгрому української науки і культури. Автори приділяють увагу також питанням боротьби за владу партійно-господарської еліти України, розгортанню, а пізніше насильному згортанню політики українізації, що була протягом якогось часу стрижневою проблемою в діяльності компартії та уряду України [19]. Значно менше місця в згаданих роботах відведено вивченню масових репресій другої половини 30-х рр.

Каральним діям держави диктатури пролетаріату проти селянства в період колективізації, з метою зламати його опір, присвячена монографія В. Васильєва та Л. Віола. Дослідники розкривають динаміку і форми опору селянства колективізації, способи боротьби органів ДПУ України з народним рухом. У чотирьох розділах книги публікуються нові архівні документи і матеріали про хід колективізації на місцях.

У середині і другій половині 1990-х років з'явилися праці, котрі можна об'єднати під рубрикою «Особи, факти, документи», автори яких не нав'язують читачу своїх оцінок подіям 20-х-30-х рр. та участі в них ДПУ, дають можливість самим виявити роль головних діючих осіб у ті трагічні роки. В той час назріла потреба поряд з публікацією нових документів ДА СБУ, ЦДАГО та ін. перейти до їх узагальнення та методологічного переосмислення.

На початку ХХІ ст. М.М. Шитюком була захищена докторська дисертація на тему: «Масові репресії на півдні УРСР в 20-і – на початку 50-х років» (2001). Дослідником виділено головні етапи і особливості репресивної політики в Україні, з'ясована специфіка репресій окремих соціальних груп населення: селян, робітників, інтелігенції, представників національних меншин, релігійних конфесій [20].

«Репресоване друковане слово» досліджувалося О.О. Федотовою [21], а знекровлене тоталітарним режимом культурно-мистецьке життя в УРСР в 1930-і рр. – Н.П. Гончаровою [22].

Отже, сьогодні необхідно продовжити дослідницьку роботу по вивченню процесу створення каральних органів, їх структури і ролі у депортаціях населення, подавленні національно-визвольного руху на початку 20-х рр. ХХ ст., знищенні залишків української

державності.

Поглибленого дослідження потребують конкретні вияви тоталітарно-репресивного режиму в Україні – масові репресії проти адміністративно-управлінських кадрів, військових, молоді та молодіжних організацій, наукової та творчої інтелігенції, взаємодії надзвичайних органів і цензури. Додаткового поглибленого аналізу потребують також шляхи та засоби остаточного подолання залишків тоталітарно-репресивного способу соціальної організації та перспективи становлення демократичного суспільства в Україні, створення політико-правової бази, яка б унеможливила реставраторсько-регресивні тенденції в розвитку суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР: становлення, технологія, еволюція. 1919-1990 рр.: О.О. Федотова: Автореферат дис. ... доктора історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 2.
2. Познякова І.С. Цензурна політика в Радянській Росії у 1917-1929 рр.: І.С. Познякова: Автореферат дис. ... кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 17.
3. Яремчук В.П. Історія України в історичній науці УРСР середини 1950-х – середини 1980-х років: В.П. Яремчук: Автореферат дис. ... доктора історичних наук. – Київ, 2009. – С. 7-8.
4. Там само. – С. 17.
5. Коэн С. Большевизм и сталинизм / С. Коэн // Вопросы философии. – 1989. – № 7; Його ж.: Бухарин. Политическая биография 1888-1938. – М., 1988; Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993; Його ж: Великий терор (глава з книги) // Київ. – 1990. – № 30; Рассел Б. Практика и теория большевизма. – М., 1991; Грей Я. Сталин. Личность истории. – М.: 1995 та ін.
6. Антонов-Овсеенко А. Театр Иосифа Сталина / А. Антонов-Овсеенко // Театр. – №8, 1988; Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М., 1988; Винниченко В. Відродження нації. – 4.1-3. – Київ – Відень, 1920; Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М, 1990; Його ж: Литература и революция. – М., 1991 та ін.
7. Бутенко А. К вопросу об узурпации власти / А. Бутенко // Вопросы истории КПСС. – 1988. – № 7; Волкогонов Д. Триумф и трагедия; Политический портрет И.Сталина. – М., 1990; Васецкий Н. Ликвидация. Сталин, Троцкий, Зиновьев: фрагменты политических судеб. – М., 1989; Гордон Л., Клопов Е. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 20-40-е годы. – М., 1988; Лацис О. Перелом. Опыт прочтения нескольких документов. – М., 1990; Медведев Р. О Сталине и сталинизме. – М., 1990; Його ж: Они окружали Сталина. – М., 1990; Ципко А. Истоки сталинизма // Наука и жизнь. – 1988. – № 11, 12; 1989. – № 1, 2 та ін.
8. Бутенко А.П. О социально-классовой природе сталинской власти / А.П. Бутенко // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С.75.
9. Вождь. Хозяин. Диктатор. – М., 1990; Иного не дано. – М., 1988; Осмыслить культ Сталина. – М., 1989; Перестройка: гласность, демократия, социализм. Погружение в трясину. – М., 1991; Режим личной власти Сталина. К истории формирования. – М., 1989; Между народом и властью. – М., 1989; Тоталитаризм как исторический феномен. – М., 1989; Тоталитарная система в СССР: история и пути преодоления. – М., 1992; «Сталинская» модель социализма: становление, развитие, крах (20-80-е годы). (Кругл. стол в ред.журн.) // Вопросы истории КПСС. – 1990. – № 12.
10. Даниленко М.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / М.В. Даниленко, Г.В. Касьянов., С.В. Кульчицький. – К., 1991; Даниленко В.М., Касьянов Г.В. Сталінізм та українська інтелігенція. – К., 1991; Кремень В.Г. Сила «рози вітрів» чи жорстокість керманіча? // Наука і суспільство. – 1990. – № 4; Курас І.Ф. Правда – без «білих плям» // Трибуна лектора. – 1988. – № 4; Маршрутами історії. – К., 1990; Минуле України: відновлені сторінки. – К., 1991; Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – К., 1991; Про минуле – заради

- майбутнього. – К., 1989; Шаповал Ю.І. Людина і система: штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні. – К., 1991; Ярош В.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30-50-ті роки ХХ століття. – Луцьк, 1995.
11. Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В.Г. Кремень., Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К.: 1996.
 12. Там само. – С.375.
 13. Хлевнюк О. От восстаний до террора / О.Хлевнюк // Свободная мысль. – 1995. – №12. – С.106.
 14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997.
 15. Білокінь С. Відоме – невідоме: Коли загинув Михайло Бойчук / С. Білокінь // Культура і життя. – 1989. – 5 бер.; Дзюба І. Вогнем гартований хорал / Україна. – 1989. – № 2; Жулинський М. Спектакль розіграний задля ідеї ... // Літ. Україна. - 1990. – 25 жовтня; Його ж. «Я жив життям вільного емігранта» // Слово і час. – № 7. – 1990; Брюховецький В. Шлях на Голгофу: Життєвий шлях Миколи Зерова // Літ. Україна. – 1990. – 10 травня; Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991; Росин В.Е. Изъято при аресте: Повесть о неизвестных фактах деятельности НКВД Украины та ін.
 16. Андрусяк М.М. Студенні милі. Сповідь матері з покутського села / М.М. Андрусяк – Ів.-Франківськ, 1991; Болаболъченко А. Суд над переконаннями. – К., 1994; За Україну, за її волю... Матеріали II Всесвіт, конгресу укр. політ, в'язнів, репресованих і переслідуваних. – Львів, 1993; Микулін А. Концентраційні табори в Радянському Союзі. – Вид. Закорд. част. ОУН, 1958; Плющ В.Боротьба за Українську державу під советською владою, – Лондон. 1973; Прокоп М. Україна і українська політика Москви. – Б.М. Сучасність, 1981; Радигін А. Життя в мордовських концтаборах зблизька. – Мюнхен, 1974; Селешко М. Вінниця. Спомини перекладача комісії дослідників злочинів НКВД в 1937-1938. – Н.- Й., Торонто; Лондон, Сідней, 1991; Соловей Д. Голгофи України. – Дрогобич, 1993; Суслик Р.Л. Криваві сторінки з неписаних літописів: Козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти Московського комунізму. – Англія, 1956; Чорновол В. Я нічого не прошу. – Торонто, 1968; Шкварко І. Проклинаю: з щоденника українського політв'язня. – Мюнхен, 1953; Kamenetsky I. Ike tragedy of Uinnytsia: Materifly on Stakins policy Jf extermination in Ukraine during the Ctreat gur 1936-1938. – Toronto, 1989; Moros Y. Boomerang. – Baltimore; Paris; Toronto, 1974 та ін.
 17. Адельгейм Є.Г. Крізь роки: Вибрані праці (Про В. Блакитного, М. Сименка, П. Тичину, М. Рильського та ін.) / Є.Г. Адельгейм. – К., 1987; Брюховецький В.С. Чесність перед собою. // Дніпро. – 1989. – № 6; Жулинський М. Драматичні парадокси долі, або хто такий В.Виниченко // Дружба народів. – 1989. – № 12; Діброва С. 30-ті: трагедія політичних діячів України: Правда історії // Сіл. обрії. – 1989. – № 3; Левицький В.В., С.В. Косіор: на шляху до правди про нього // Маршрутами історії. – К., 1989; Нагорная Л. Взлет и трагедия Косиора // Правда Украины. – 1989. – 19 ноябр.; Пиріг Р. Юрій Коцюбинський: велич і трагізм долі // Літ. Україна. – 1989. – 15 червн.; Мельниченко В. Суд історії: Останні роки життя і діяльність Християна Раковського // Наука і суспільство. – 1989. – № 5-6; Селецький А. Розплата за відданість // Наука і суспільство. – 1990. – № 10; Расправа: Прокурорские судьбы. – М., 1990; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Автореферат дис. ... доктор, істор. наук. - Львів: 1994; Табачник Д.В. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кінець 20-х - 50-ті роки). Історичний та етнополітичний аспекти. Автореф. дис. ... доктор, істор. наук. – К.: 1995; Шаповал Ю.І. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994 та ін.
 18. Пристайко В.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / В.І. Пристайко, Ю.І. Шаповал. – К.: Інтел, 1995.
 19. Головаха Е.И., Бекешкина И.Э. Небоженко В.С. Демократизация общества и развитие личности: От тоталитаризма к демократии. – К., 1992; Головаха Е.И., Панина Н.В.

- Социальное безумие. История, теория и современная практика. – К., 1994; Кулік В. Тоталітаризм у традиції та сучасності України // Філософ. і соціолог. думка. – К., 1993. – № 7-8. Муляр В. Авторитарність – не бальзам, але й не анафема // Віче. – 1993. – № 7; Шемшученко Ю.С., Мироненко О.М. Жертви репресій. – К., 1993; Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Г. та ін. – К., 1993.
20. Шитюк М.М. Масові репресії на півдні УРСР в 20-і – на початку 50-х років. Автореферат дис. ... доктора історичних наук. – К., 2001. – С. 32.
21. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР: становлення, технологія, еволюція. 1919-1990 рр. Автореферат дис. ... доктора історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 15-26.
22. Гончарова Н.П. Зміни в суспільно-політичному та культурно-митсецькому житті УРСР в 1920-1930-х роках. Автореферат дис. ... кандидата історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 11-16.

Старченко М.В. Чрезвычайные органы, цензура в советской Украине 1920-1930-е гг.: современная историография.

В статье раскрывается процесс становления репрессивной системы в Советской Украине в 1920-1930-х гг.

Ключевые слова: карательно-репрессивные органы, диктатура, Советская Украина, репрессии, террор.

Starchenko M. Emergency authorities, censorship in Soviet Ukraine 1920-1930-ies.: modern historiography.

The article reveals the process of becoming a repressive system in the Soviet Ukraine in 1920-1930's rivers

Key words: punitive and repressive bodies, dictatorship, Soviet Ukraine, repression, terror.

Одержано 5.11.2012.